

Razvojni argument in evolucionistična spoznavna teorija

(Marginalije h knjigi "Misel, jezik, predmet" Matjaža Potrča)

FRANC MALI

I.

Knjiga Matjaža Potrča "Misel, jezik in predmet" predstavlja pomemben prispevek k slovenski filozofiji znanosti. Delo sem z zanimanjem prebral. Tematika, ki jo obravnava avtor knjige, se ne more omejiti le na ožji filozofski interes. V enaki meri zasluži pozornost ostalih družboslovcev, predvsem tistih, ki se ukvarjajo s širšimi problemi teorije znanosti. Razlog za to je nenazadnje tudi v tem, da avtorjeva ves čas prisotna usmerjenost k utemeljevanju povezanosti tudi najvišjih in najbolj kompleksnih oblik mišljenja oziroma jezika z zunanjim svetom (okoljem predmetov) - preglatno označena kot eksternalizem - hkrati predstavlja kritiko tistih redukcionalizmov, ki v sodobnih znanstveno-teoretskih diskusijah vse stavijo na družbene pojasnitve kognitivnih procesov, zanemarjajo pa njegovo primarno ontološko podstat (predmetni svet kot tak). Pri tem niti ni pomembno, v katerih variacijah ta specifični konvencionalizem (družbena pojasnitev kognitivnih procesov) vse nastopa, saj je njegov skupni imenovalac ravno to zanemarjanje trdnih struktur znanstvenega vedenja, katerih vsebino lahko pojasnimo le v odnosu do predmetnega okolja; predmetnega okolja kot ga definira filozofska spoznavna teorija v povezavi z rezultati modernih naravoslovnih znanosti.

Zanima nas aplikacija t.i. razvojnega argumenta. Potrč se eksplicitno sklicuje na razvojni argument na ključnih mestih svojega teoretskega izvajanja, bodisi da gre za vprašanje pomena predmetov pri zaznavanju, bodisi da gre za vprašanje o tem, kako je prišlo do tega, da lahko predmeti vplivajo na razvoj različnih oblik zaznavanja (tudi tisti del zaznavanja, ki ga ima organizem že v prirojeni obliki).

Vprašanje razvojnega argumenta se neposredno navezuje na problemsko polje, ki ga obdeluje evolucionistična spoznavna teorija. V tem miselnem okviru zato tudi presojam aplikacijo razvojnega argumenta. Če namreč avtor knjige "Jezik, misel in predmet" svoj filozofski credo izraža v zahtevi po večji naturalizaciji spoznanja, potem prav tako velja, da sodobna evolucionistična spoznavna teorija predstavlja eno najbolj konsekvntnih form naturalizacije. Pri tem se ta njena označba, tako trdijo njeni protagonisti, ne nanaša toliko na dejstvo, da gre za empirično interpretacijo, temveč predvsem za vzpostavitev

novega modela pojasnitve in razvoja spoznavnega subjekta. Znotraj te pojasnitve pa je opredelitev ontološkega statusa predmetnega sveta temeljnega pomena.

Evolucionistična spoznavna teorija najbrž bolj kot katerakoli druga sodobna filozofska šola mišljenja vzpostavlja zvezo med metodologijo in ontologijo. Vprašanje odnosa dveh temeljnih kategorij sodobne teorije znanosti, veljavnosti in realitete, je tu primarnega pomena.

Potrčev razvojni argument bomo skušali tematizirati v luči sodobne evolucionistične spoznavne teorije. Pri tem nas bo zanimalo zlasti vprašanje, na čem je utemeljena ločena uporaba razvojnega argumenta v obravnavani knjigi.

II.

V prvem primeru Potrč z razvojnim argumentom pojasnjuje ustrezen odziv živih bitij (živali in ljudi) na zunanji, predmetni svet, ki omogoča njihovo preživetje kot vrste in kot posameznika. Brez ustreznega odziva ni ohranitve in razvoja nobene vrste živih bitij.

"Neustrezen je odziv živali, ki ne preživijo, tudi če je ta odziv jezikoven in če so te živali ljudje."¹

V tej trditvi je najbolj preglatno izraženo tisto, kar avtor sicer predstavi v zvezi s prvo funkcijo razvojnega argumenta na nekaj straneh v samostojnem poglavju. Obstaja en sam skupni imenovalac: ustreznost odziva na predmetno okolje. Jezik in misel kot *differentia specifica* človeškega rodu v tej interpretacijski shemi razvojnega argumenta nimata nobene eksplanatorne funkcije. Sta samo eni izmed pojavnih oblik odziva, reakcije na srednjerazsežne predmete v zunanjem okolju. Potrč namreč analizo pomena predmetnega okolja na zaznavanje izvaja v okviru t.i. srednjedimenzionalne kognitivne "niše". Predpostavlja, da je preživetje živih bitij v prvi vrsti odvisno od možnosti zaznavanja srednjerazsežnostnih predmetov, pred predmeti mikro oziroma makro ali mega kozmosa (zaznavanje teh je seveda le v dosegu ljudi), ki se nahajajo zunaj te srednje dimenzije.

Uporaba razvojnega argumenta v predhodno naznačenem pomenu se nahaja znotraj tistega segmenta sodobne evolucionistične spoznavne teorije, ki neposredno izhaja iz biološke evolucijske teorije. Zagovorniki sodobne evolucionistične spoznavne teorije menijo, da po nastopu Darwina tudi spoznavna teorija ne more biti več tisto, kar je bila pred tem. Pri tem je še kako potrebno upoštevati opozorila, da govorjenje o konsekvencah biološke evolucijske teorije na spoznavno teorijo ne pomeni enostavno izenačitev dveh principiarno ločenih nivojev, empiričnega nivoja (evolucijska teorija v biologiji je faktična znanost) in metaempiričnega nivoja. Med spoznavno teorijo in faktično znanostjo obstaja nujno součinkovanje. V tem pomenu je evolucionistična spoznavna teorija rezultat učinkovanja biološkega evolucionizma na spoznavno teorijo. Vendar ta argumentacijska struktura ni cirkularna, temveč ima spiralno podobo, v okviru katere se reflektivni radius razširja, tako da se nikoli več ne povrne na isto izhodišče.²

¹ M. Potrč: Jezik, misel in predmet; Ljubljana, 1988, str. 38.

² E.Osser: *Psychozoikum-Evolution und Mechanismus der menschlichen Erkenntnisfähigkeit*, Verlag Paul Parey, Berlin, 1987.

V razdelku z naslovom "Razvojni argument", kjer se Potrč eksplicitno sklicuje na razvojni argument, da bi pojasnil ustreznost odziva živih bitij na okolje srednjerazsežnostnih predmetov, ni natančno opredelil, kateri mehanizmi pravzaprav vodijo k ustreznosti reakcije živih bitij za preživetje, ohranjanje in razvoj. Zdi se, da je to storil na drugem mestu v knjigi, v razdelku "Informacija in zmota". Tu referenčni okvir obravnave predstavlja že nekoliko bolj razširjeno in tudi spremenjeno problemsko polje. Gre za tezo o izboru informacij in o možnih zmotah pri izboru. S tem ko Potrč strukturo zaznavanja preko funkcije modula ekstrapolira od človeških bitij k živalskim bitjem, ob upoštevanju stopnje difference, ko sestopamo navzdol po razvojni lestvici (k čim nižjim živalskim vrstam), se približa znanemu načelu preizkusa in zmote (trial and error), ki ga je v spoznavno teorijo, ravno v opori in po analogiji z darvinističnim evolucionizmom, uvedel poperijanski nazor objektivnega znanstvenega napredka.³

III.

Ne da bi se podajali v pojasnitev njegove celotne filozofije znanosti, omenimo, da je Popper ravno v tistih spisih, kjer je najbolj natančno definiral odnos do evoliucijske teorije, v svojo interpretacijsko shemo na ključno mesto postavil princip preizkusa in zmote.⁴

V okviru reformulacije ideje darwinizma je ločil empirično in logično dimenzijo. Kaj je bistvo tega ločevanja?

Najbolj na kratko rečeno; navzočnost okolja z določenimi lastnostmi predstavlja nekaj empiričnega. To pomeni, da se v logiki ne nahaja nobena razjasnitev za obstoj pogojev v svetu, v okviru katerih je prilagajanje živih bitij (življenja nasploh) na zunanje okolje sploh mogoče.

Logično je v nasprotju z empiričnim enako procesu mutacije živih bitij, v okviru katerega se nekateri med njimi lahko prilagodijo spreminjajočemu okolju, kar pomeni preživetje.

Za Popperja metoda preizkusa in odpravljanja napak, ki naj bi vodila k prilagoditvi organizmov, ni bila sestavni del empirije, temveč logike situacije. To mu je predstavljalo logični oziroma apriorni del darwinizma. "Bistveni del darwinizma ni nobena empirična teorija, temveč logična resnica."⁵

S tem ko je mehanizem prilagajanja živih bitij na zunanje okolje na temelju principa preizkusa in zmote izenačen z apriorno formo vedenja - prilagajanje življenja na njegovo

³ K. Popper velja za enega pomembnejših uvalcev evolucionističnih konceptov v sodobno spoznavno teorijo, četudi se sam ni nikoli popolnoma identificiral z moderno evolucionistično spoznavno teorijo. Trdil je, da so interpretatorji, ne pa on sam, teorijo objektivnega znanstvenega napredka razlagali za evolucionistično spoznavno teorijo (glej: K. Popper: Diskussion zur K. Lorenz "Evolution und Apriori"; v: Die Evolutionäre Erkenntnistheorie - Bedingungen, Loesungen, Kontroversen, hsg. R. Riedl, F.M. Wuketits, Verlag Paul Parey, Berlin und Hamburg, 1987, str.24-29).

Zdi se, da takšno nesoglasje o poimenovanju teoretskih diskurzov izraža v prvi vrsti razvejanost problemskega polja, ki ga pokriva sodobna evolucionistična spoznavna teorija. To problemsko polje se je v zadnjem desetletju močno razširilo.

⁴ Iz Popperjevih avtobiografskih zapisov je razvidno, da se je vedno močno zanimal za evoliucijsko teorijo. Bil je fasciniran nad darvinizmom. Že "Logik der Forschung", njegovo prvo in hkrati najbolj znano delo, je vsebovalo teorijo rasti človekovega vedenja na temelju principa preizkusa in zmote. Sam pravi, da je bil v njegovem modelu spoznavnega vedenja od vsega začetka vključen darvinistični princip selekcije, ne pa lamarkistični princip instrukcije (glej: K. R. Popper: Ausgangspunkte - Meine intellektuelle Entwicklung, Hoffman und Campe Verlag, Hamburg, 1982).

⁵ K. Popper: Objektive Erkenntnis - Ein evolutionärer Entwurf, Hoffman und Campe Verlag, Hamburg, 1973, str.83

okolje je vedno že neka vrsta spoznanja⁶ - je možno izvajati sklep, da je v vsaki formi življenja od samega začetka vgrajena anticipacija bolj trajno navzočih pogojev zunanjega sveta.

V tej luči moramo razumeti znano Popperjevo krilatico, ki pravi, da razlika med Einsteinom in amebo obstaja v tem, da sicer oba uporabljata metodo preizkusa in zmote oz. preizkusa in odpravljanja napak, vendar se ameba nerada moti, medtem ko Einsteina privlači ravno to; zavestno išče svoje napake, da bi se iz svojih odkritij in odprave napak nekaj naučil.

Pri Popperju je postopek zavestnega, kritičnega iskanja zmot povezan predvsem z najvišjo jezikovno funkcijo. V njegovi terminologiji nastopa namreč kategorija jezika, v nasprotju z njeno opredelitvijo v okviru Potrčevega razvojnega argumenta, izredno široko. V običajno razumljenem smislu preko vseh meja. Različne jezikovne funkcije naj bi se tako razprostirale, ob tem, da upoštevamo njihove različne razvojne stopnje, vse do živalskih vrst; živalskim vrstam sta imanentni nižji jezikovni funkciji, t.i. signalna in ekspresivna jezikovna funkcija, človeški vrsti pa poleg že omenjenih še deskriptivna in argumentativna. Zadnja v svoji najvišji razvojni fazi nastopa na način disciplinarne kritične diskusije.

V tako zasnovani hierarhični strukturi jezikovnih funkcij oziroma stopenj vedenja (živalske, predznanstvene, znanstvene) je najpomembnejša vloga pripisana argumentativni funkciji jezika. To pa zato, ker ".... živalsko in predznanstveno vedenje raste na tej osnovi, da vsakdo, kdor ima napačne hipoteze (se neustrezno odziva na zunanje okolje - op. M.F.), izumre z odpravo hipotez, znanstvena kritika pa dopušča izumiranje teorij namesto nas; izloča naše napačne predstave, prej, preden bi bili mi sami izločeni zaradi njih".⁷

Dejstvo je, da je Popper v okviru eksplikacije ideje različnih jezikovnih funkcij zapadel v določen antropomorfizem. Hkrati pa je znotraj te iste ideje jezikovnih funkcij razvijal kategorijo t.i. tretjega sveta (objektivno znanstveno spoznanje), kateremu je pripisal samostojni ontološki status, kar pomeni, da je neodvisen od kakršnekoli subjektivne človeške dejavnosti.

Potrču se je uspelo izogniti omenjenim pastem tudi in predvsem zato, ker v okviru prve aplikacije razvojnega argumenta - ta nedvomno izhaja iz biološke evolucijske teorije - jeziku nasploh ne pripisuje pomembne eksplanatorne vloge. To zopet ne pomeni, da v Potrčevi knjigi ves čas ni poudarjena zahteva po ločevanju predznanstvenega (običajnega) in znanstvenega vedenja. Najbolj jasno se to izraža na tistih mestih, kjer se kritično spopada s t.i. holističnim zamešanjem spoznanja in zaznavanja (v poglavju "Zamešanje zaznavanja in spoznanja"), kar je po njegovem mnenju nedopustno. Okrog tega vprašanja se danes krešejo nasprotujoča si mišljenja.

⁶ Dunajski filozof znanosti je v enem izmed številnih prispevkov, kjer se je ukvarjal z občo (evolucionistično) teorijo spoznanja, med drugim zapisal: "Prilagoditev življenja na njegovo okolje je neka vrsta spoznanja. Brez tega minimalnega spoznanja se življenje ne more ohraniti. To spoznanje je spoznanje o zelo splošnih življenjskih pogojih." (K. R. Popper: Die erkenntnis-theoretische Position der Evolutionären Erkenntnistheorie; v: Die Evolutionäre Erkenntnistheorie..., str. 31)

⁷ K. R. Popper: Objektive Erkenntnis..., str.289.

Druga aplikacija razvojnega argumenta v Potrčevi knjigi se veže na vprašanje vpliva predmetov na različne oblike zaznavanja; tudi tistih oblik zaznavanja, ki jih ima organizem že prirojene. Tudi tu je v ospredju vprašanje pomembnosti sveta predmetov. S tem, da se evolucionistični koncept razvojnega argumenta ne osredotoča na predpostavko o preživetju (ustrezni odziv za preživetje in ohranjanje vrste). Pozornost je namenjena izvedenim postavkam evolucije hominidov.

Razvojni argument se pojavlja kot organon pojasnitve postopnega oblikovanja zapletenih miselnih vzorcev in jezikovnih zmožnosti, ki so značilnost sodobnega človeštva. Četudi je sklicevanje na razvojni argument tu bolj skopo kot v prvem primeru, pa je osnovna intenca utemeljevanja razpoznavna. Načelo selekcije v evoluciji človečnjakov je proizvedlo mehanizme zaznavanja, katerih zmožnosti so večje, kot pa je to potrebno za preživetje in ohranjenja vrste. Potrč pravi: " Prve oblike človečnjakov niso imele razvitih jezikovnih zmožnosti, prav tako pri njih ni bilo zapletenih miselnih vzorcev, ki so značilni za sedanje človeštvo. Pri nas so te zmožnosti razvite. Kako je lahko prišlo do tega? Odgovor je, da je vmes potekal razvoj, ki bil zlasti razvoj v razmerju ljudi kot rodu do predmetnosti....Tako lahko polagoma pojasnimo kot odziv na svet predmetnosti tudi višje zmožnosti organizmov, kot sta jezik in pogosto tako zapleteno kompleksno mišljenje."⁸

V tej interpretacijski shemi razvojnega argumenta je vprašanje življenjsko pomembnih adaptacijskih mehanizmov nadomeščeno z vprašanjem višjih spoznavnih mehanizmov (in njihovih oblik). Kolikor izhajamo iz teze sodobne evolucionistične spoznavne teorije, da njeno paradigmo mišljenja označujejo različni problemski nivoji, tako da lahko govorimo vsaj o njeni dvostopenjski zgradbi, potem predhodno naznačena aplikacija razvojnega argumenta v Potrčevi knjigi že posega na področje druge stopnje; v območje rekonstruktivno-normativnega dela evolucionistične spoznavne teorije, ki sega na njen empirično-deskriptivni del. Znotraj rekonstruktivno-normativnega območja je ključna vloga v analizi pripisana evoluciji spoznavnih možnosti samih, ne evoluciji njenih biološko-genetskih struktur.⁹

Razvojna argumentacija se nanaša na evolucijo kompleksnih oblik mišljenja, pri čemer njen najvišji izraz predstavlja razvoj znanstvenega mišljenja. S tem pa se odpira metodološka pot za razširitev izkustva preko območja mezo-kozmosa.

Razpravljanju o konsekvencah takšnega evolucionističnega koncepta so dobne spoznavne teorije na razumevanje nekaterih ključnih kategorij sodobne filozofije (teorije znanosti), pa naj gre za različne opredelitve pojma realizem ali pojma resničnost, se bomo na tem mestu izognili. Zato pa naj v zaključku še enkrat poudarimo, da Potrčevo sklicevanje na razvojni argument na ključnih mestih njegovega utemeljevanja odvisnosti mišljenja in jezika od predmetov dokazuje, da se sodobna filozofija (spoznavna teorija), in iz te obče spoznavne teorije izvedene ožje teorije znanosti, še zlasti, če je njen moto "zahteva po naturalizaciji mišljenja", sooči, ne samo po naključju, s paradigmo evolucijske teorije.

⁸ M. Potrč: Jezik, ..., str. 56.

⁹ Glej: E. Oeser: Das Realitätsproblem; v: Die Evolutionäre Erkenntnistheorie, ..., str. 41-51.